

Egy éjszaka a „Hideg koplaló”-ban

Megsárgult, ütött-kopott kis könyvecské került nemrég a tulajdonomban. Közül kilencven esztendővel ezelőtt — 1856-ban — hagyta el a sajtót. A fedele telve van ajánlásokkal. Az elsőt maga a szerző, Szigeti József, a régi Nemzeti Színház kiváló művésze és korának népszerű színműírója írta rá. A második a könyv kiadója, Vas Gereben, aki mindig szeretettel pártfogolta a magyar színészet jeleseit. Az ő ajánló soraikon kívül a könyv jobbsarkában kaligrafikus B. P. látható, Bárány Pál, az Eszterházy-uradalmak jószágigazgatójának monogramja ez, aki a múlt században híres volt hatalmas könyvtáráról.

Végül a könyv balsarkában egyszerű gumbélyegzővel csak ennyi: Gaál Gaszton könyvtárából. A vi-

szontagságos életű könyvecskét Gaál Gaszton halála után egy könyvaución pillantottam meg és így jutott el végem hozzám ez a ritka színésztörténelmi napló.

Sokszor olvastam már végig, de újból és újból lekötö a figyelmemet az az önfeláldozó harc, amellyel száz esztendővel ezelőtt a magyar színészetnek kellett megküzdeni a magyar szó, a magyar kultúra propagálására.

Most külön érdekességet kölcsönöz ennek a könyvnek az, hogy Szigeti József 120 esztendővel ezelőtt született, száz éve lépett Thália rögös országútjára és negyven évvel ezelőtt hunyta le örök álmára szemét. Úgy érzem, nem érdektelen, ha kiragadom azt a részt, amely a kezdet nehézségeiről és keserves küzdelmeiről szól.

Vándorszínészek...

1842 márciusában vagyunk. Három szekér dőcög a keményre fagyott úton. Lassan és kényelmesen.

A tavasznak még semmi nyoma, annál hidegebben fúj a szél és szakad a hó, mintha a világ valamennyi ágytollát itt zúdítanák a fejünkre. Ember, állat kerüli a cudar időt, de akit mégis idevet a sorsa, az álmélkodva nézi a három alaposan megrakott járművet. Van itt ezen minden, ami megcsodálni való: rózsabokor, búzákalászos azántótföld, nap, hold, csillag, vár, falu és város, fazék, kard, puska, szóval minden, ami egy jóra való földrészen található.

A járatlan azt hihetné, hogy itt az új vízözön és a XIX. század Noéja menti, ami menthető. De ha alaposan szemügyre vesszük a három kocsin ülő huszonhat embert, megintog a hitünk, mert Noé apánk valószínűleg nem ilyen szeretettel választott volna magának útítársul.

Ha nincs vízözön, akkor nem lehet másról szó, mint vándorkomédiásokról. Teátristák, akik egyik faluból a másikba pályáznak.

Úgy hívják ezt mai napig is, hogy „adulást”. Hát bizony jó szó ez, mert úgy néz ki, mintha megindult volna a föld és dühös kedvében három kocsiútra összeherdott mindent, ami kell és nem kell.

Huszonhat teátrista kocsin és kettő gyalog. Ezeknek már nem jutott hely. Fázna az istenadták, talán el is fagnak az úton. A magyar színészet Istene azonban nem engedi, hogy így legyen, mert az egyik, méghozzá a gyatrább kinézésű nem is olyan sok idő múlva Szigeti József néven büszkesége lesz a magyar színjátszásnak és a népszínműírásnak.

No, de hol vagyunk még attól Jelenleg ő a társulat legfiatalabb, tehát leginkább lenézett tagja. Merthát szárkérés már ebben az időben is volt a festett gyönyörűségek világában. És ez nemcsak a színpadon, hanem még a szekéren is éreztette hatását. Az első kocsin két óriási nagyságú, egymás hátra kötözött utazóládára egy szalmazsák, egy rongyos matrác és három vánkös volt elhelyezve. Ebben a szédfő magasságban foglalt helyet a primadonna. A fején palacsintává lapított szalmakalap éktelenkedett, sötétkék, kopott tollakkal és összetöredezett virágokkal. Nyilván tündéri arcát fehér fátyol takarta, míg piskóta lábait hatalmas halinacsizmak borították. Királynői természetű a szerkesz gazdától kölcsönkért parasztszűr fedte el, mindez azonban nem zavarta fenséges méltóságában. Mellette ült az amorózó. Fején kissé megsárgult fehér kalap, hosszú fekete fátyollal. Az avatallanok persze azt hiszik, hogy a derék fiú így gyászolja valamelyik hozzátartozóját. Pedig a valóság nem más, mint hogy túlságosan kiszírozott a kalap és el kell valamivel takarni. Gallérja hamisítatlan papírosból készült, testén világoszöld, testhez illő frakk, amely ugyan ebben az időben sem volt divatos utazás céljaira, viszont mit csináljon az ember, ha ez az egyetlen elfogadható ruhadarabja? Mögöttük jóval lejjebb az apaszínész és a komikus. Nekik nincs sáljuk, mint az amorózónak, tehát úgy segítettek magukon, hogy felragasztották a kellékárúkból található leg-hosszabb szakállt. Mivel pedig csak

szellős nyári ruhájuk van, jelmezeikbe öltöztek, amelyek ugyan nagyon sok a szellőllyuk, de még mindig nagyobb meleget tartanak, mint a saját rongyaik.

A naiva a kocsi oldalán helyezkedett el, ahová egy meglehetősen

Cifra nyomorúság...

Szigeti József, ahogy naplójában írja, talán most döbbent meg a legjobban, hogy mi minden meglepetést szerez majd neki ez a nemrég választott pálya. Gazdig szülőktől származott, jómódban élt, azután Pesten, jogászkorában annyira bebottolt a Nemzeti Színház udvarára, hogy többet el sem tudtunk képzelné az életét más-képp, minthogy színész lesz. Így szegődött be ehhez a társulathoz, sok pénzzel és sok ruhával. Most már azo-ban hála annak a nyole hónapnak, amit itt eltöltött, ugyanolyan rongyos senkiházivá vált, mint társai.

Hirtelen nagy rikoltozás verte fel töprengéséből. Egy roskadozó csárda állt előttük és mindenki boldog volt, hogy végre megpihenhettek.

— Na, itt maradunk éjszakára — kiáltotta az igazgató, amire harsány éljenzéssel felelt a társulat.

Csak a kocsi csóválta meg a fejét.

— Nem jó lesz az, kérem — mondotta —, kicsi ez a hely annyi ember számára, meg aztán rossz-hírű is ez a csárda. Már a neve se jó: „Hideg koplaló”. Azért nevezték így el, mert aki utas ide betér, az fázik is, meg koplal is.

— Akkor meg éppen nekünk való — határozta el végleg az igazgató sovány erszényére gondolva.

Egy csoportban vágta neki a kocsi a ajtajának, ki „csárdás”-t, ki „kocsmáros”-t, ki „gazdát”-t kiabálva. De csakhamar vége lett a jókedvnek, mert egyszerre csak négy óriási házórzó eb, mint a szélvész rontott rájuk. Ugattak, morogtak, vicsorogtak és olyan éhesek voltak egy kis színészpecsenyére, mintha ennél különb csemegében sohasem lett volna részük. Lett is ám rohanás iziben! A heroina rátaposott az egyik gyerek kezére, aki jól oldalbarugta fájdalmában. Az apaszínész ug-rásközben már elfogta az egyik barátságos vendégmarasztaló és minden kímélet nélkül rántotta le a meleget adó szakállát. A prima-

Micsoda galibát okoz egyetlen sült liba

— Honnan jön, honnan jön — tanakodott magában, addig-addig, amíg rájött arra, hogy az bizony nem máshonnan, mint egyik színésztársától, Palkótól. Sőt azt is megállapította, hogy ennek a szag-nak nem lehet más a tulajdonosa, mint egy pompásan megsült liba. Oda is sompolygott hozzá és el-mondta a nézetét. Palkó kétségbe-esetten sügta vissza neki, hogy hallgasson. A tényállás helyes, mert ő az induláskor egyetlen szerelmétől egy egész sült libát kapot ajándékba. Most kívánná elfogyasztani, de persze anélkül, hogy ebben segítségére sietne az egész társulat.

— Megosztom veled testvériesen. pajtás — fejezte be a vallomását —, én most szépen kiszokom és te két perc múlva gyere utánam.

Igy is lett és Szigeti olyan szív-

jó állapotban levő teknő volt kötve. A kislia alszik benne, jól betakarva. Azaz, hogy a legkisebb, mert van még kettő, de mivel azoknak nem jutott takaró, bedugták őket az egyik utazóládába. Onnan visitanak jókedvűen kifelé, amit apjuk, a derék színigazgató azzal igyekszik ellensúlyozni, hogy patkolt csizmáival olykor-olykor figyelmeztetően megrugdálja a láda oldalát.

A színészek dalolnak Száll az ének szájról-szájra, mert hát a színészek akármilyen rossz is a sorsa, a jókedv megmarad. Csak egy valaki ül szótlanul és sápadtan a helyén. A heroina. A kocsi mellett a szülő Szigeti József észreveszi az arcára kiült bánatot és odatalap hozzá.

— Mi baja van önnek az Istenért? — A kis Gyula — rebegi a nő. — Mi van vele? — Zalogba tettük. — Zalogba? — csodálkozott Szigeti. — Aztán mit adtak rá?

— Nem adtak arra biz' barátom semmit. Hanem nem tudtuk kifizetni a házberünket, hát visszatartották Gyulát, mindaddig, amíg rendezni tudjuk a szénánkat.

donna gyönyörű szalmakalapján a másik két kuvasz osztozkodott, míg a negyedik éppen azzal a komoly művelettel volt elfoglalva, hogy Szigeti Józsefet szabadítsa meg a szerinte úgy látszik teljesen felesleges csizmáitól.

Most hirtelen éles fütty hangzik el az ajtóból és a négy házórzó abban a pillanatban elcsitul.

— Kik vagytok, hé! — kiáltotta a füttyös ember.

— Utazó színészek.

— Hát osztán mit keresnek itt?

— Szállást meg élelmet.

— Hát jöjjenek be az urak — vont vállat a kocsmáros —, én miattam el lehetnek itt reggelig.

Szinte másodpercek alatt mindenki bent termett a „Hideg koplaló”-ban és persze az első kérdés az volt, hogy mi van ennyivaló.

— Azt nem tudom — felelte a kocsmáros —, mert ha az urak nem hoztak magukkal, akkor ugyan nem is esznek.

— Megfizetünk érte!

— Nem traktér ez, uram! — kiáltott fel ingerülten a kocsmáros —, hanem csárda! Akinek üres a tarisznyája, annak üres is marad a gyomra.

Az elszontyolodott Szigeti József az egyik sarokban krumplit talált, amelyre igyekezett rögtön felhívni mindenki figyelmét.

— Nem kell azt bántani — intett a gazda —, konveret sütnék reggel, ahhoz kell.

Aztán végre mégiscsak megem-bertette magát a hozzátette:

— Hát ha lemennek a pincébe, hozhatnak fel maguknak amennyit akarnak. De mivel a feleségem lefeküdt, én nem gyujtok be maguknak, bármennyi garasuk is van.

Ez már a kisebbik hiba volt, amin könnyen lehetett segíteni Nemsokára vígan pattogott a tűz és főtt a krumpli a kondérban Szigeti Józsefet azonban ez még nem elégtette ki. Szaglászott és hirtelen valami nagyon kellemes illat ütötte meg az orrát.

dobogva követte Palkót, mint a szerelmes, amikor az első légyottjára indul. Hiába kereste azonban barátját, sehol sem tudta megtalálni. Palkó galádul becsapta és most valahol egyedül falatozza el az egész libát. Könnyű szökött a szemébe, keserűség fojtogatta a torkát. Egyszerre csak a holdvilágnál észrevette, hogy az előbbi négy fenavad merőben, kitarotán figyel fel a padlásajtóra, ahonnan olykor-olykor leesik valami sötét darab és ilyenkor a négy kuvasz egymás szájából tépi ki... no, mit? Hát persze, hogy a libacsontokat.

Mit bánta most Szigeti József a kutyákat! Odarohant közéjük és harsányan felkiáltott a barátjához: — Palkó, te hitetlen barát, hát nem becsaptál!

— En? — kacagott le a padlás-ajtóból Palkó. — Itt vagyok én tel-

jes egészében, csak gyere fel hozzám.

— Igen ám, de hogyan? Nincs itt a létra.

— Persze, hogy nincs ott, felhúztam magammal, nehogy valaki követhessen.

— Hát engedj le!

— Biztosan valami rossz tréfát akarsz csinálni. Leengedem a létrát, te elviszed magaddal és nem tudok lejönni.

— Dehogy viszem, dehogy, inkább felmegyek én is hozzád.

— Hiszen éppen ez a baj!

— Márpedig sietős a dolog — kardoskodott Szigeti —, mert egy nagy titkot szeretnék elmondani neked. Csudamód fogsz mulatni rajta.

— Mondd csak így el Mulatok én így is!

Szigeti most hirtelen egy hatalmas követ kapott a kezébe.

Betyárok között

A nótázó hangot nem ismerte Szigeti és meglepetése csak akkor lett teljes, amikor a nyitott csárda ajtóban megállt. A hosszú asztalon egy beült feneke, akós hordó állt, míg a lüzhelyen egy irtózatos nagyságú bográcban a legfinomabb pörkölt fortyogott. Az asztal egyik oldalán odátámasztva két széles balta meg két rövidcsövű puska. Mellettük két megtermett betyár simogatta a pisztolyóvét. Épp ebben a pillanatban szólalt meg ismét a fekete kecskebőrből készített dudu, vidáman nyekeregve, a boglyakomence tetején ülő mindenestényi kezében. A színészek halta me a betyárok már alaposan összelepedtek egymással. Ittak, ettek, táncoltak, daloltak és valamennyien jócskán részegesek voltak. Az egyik betyár ráfogta pisztolyát Szigetire, de az igazgató felkiáltott.

— Ez is teátrista, hozzánk való!

— Ammár más! — válaszolta a zsvány. — Akkor szerbuc, öcsém!

Azzal két kézzel felkapta az akós hordót az asztalról és azzal koccintott Szigeti felé.

— Szervusz! — felelte tempósan Szigeti, aztán félkézrel kivette az akós hordót a betyár kezéből és alaposan húzott belőle. Ettől a pillanattól kezdve ő volt a betyárok színteréje. Igaz ugyan, hogy ez a mutatvány egy kissé elrontotta a mulatságot, mert folyton arra nógatták új barátai, hogy próbálják ki, ki az erősebb. Aki győz, az megfojtatja a másikat. Szigetinek sehogys sem tetszett ez az alku, de már-már bele kellett volna mennie, amikor az ablakon keresztül nagy csörömpöléssel beugrott egy vértől elborított arcú szörnyen kalimpáló, sikoltozó alak és elterült a földön. A nagy örömet még nagyobb ijedség váltotta fel. A mindenes elkialította magát, hogy „Jönnek a pandúrok”, mire a betyárok hanyat-homlok rohantak Isten szabad ege alá. Megint csak Szigeti volt a legbátrabb. Odaugrott a lassankint észmeletre téző alakhoz és a legnagyobb csodálkozására Palkót ismerte fel benne Nagynehézzen tudták kiszedni belőle hogy tulajdonképpen mi is történt Palkó nyögve mesélte el, hogy éppen elaludni készült, amikor egyszerre csak egy koporsót pillan-

— Ha nem bocsátod le azonnal azt a létrát, úgy fejbe váglak, hogy a liba örökre árva lesz!

A fenyegetés használt. Palkó leengedte a létrát és vidáman falatozni kezdtek. Bizony nem maradt az egész libából egy dekányi hús sem. De még csak a csontjai sem, hála a négy komondornak. Eppen el akartak helyezkedni a finom szalmán, hogy kipihenjék az út fáradalmait, amikor föléni kezdtek és egyszerre csak vidám mulatozás zaja hangzott a fülükbe.

— Te, mi van ott lent? — tanakodott Szigeti.

— Biztosan bál — mosolyodott el gúnyosan Palkó. — Fellelkeselek az ipsék a burgonyától, meg a karcos bortól.

— No én megnézem — szólalt meg Szigeti és azzal szépen nekilindult lefelé a létrán.

toti meg a szögletben és a koporsó-ban lassan felült egy kísérteties alak. Szörnyen megijedt a szegény lélek, felkapott egy kukoricacsul-kát és hozzávágta a rémhez — tán ettől cütünik. Annak azonban eszé-ágában sem volt megijedni ilyen csekélységtől, sőt nagy ordítással közeledett Palkó felé, mire ő elfeledkezve a létráról, szépen kirohant a padlásajtón és ugyancsak összezúzta magát a jó kemény anyaföldön.

A nagy szörnyülködést, amit az elbeszélés okozott, harsány nevetés váltotta fel, amikor a kocsmáros elmagyarázta, hogy a „kísértet” a legöregebb bérese, aki ilyen furcsa nyoszolyán szereti eltölteni az éjszakáit. Az izgalomnak azonban még nem szakadt végük. A kocsmáros az elfogyasztott ételek és italok árát követelte és mivel hála Palkónak, a betyárok elszaladtak, a társulat bizony alig bírta összeadni a sok eszem-iszom költséget.

— Jó volna lefeküdni — ajánlotta végre valaki.

A kocsmáros erre megint fanyar lett. Kijelentette, hogy ebben a szobában huszonhatan is elalhatnak, ha... hoznak a padlásról maguknak szalmát. Nem lehetett mást tenni, meg kellett fogadni a tanácsot. Mindenki annyi szalmát hozott magával, amennyit csak elbírt. Ki-ki kikereste magának a fekvőhelyét. Szigeti is talált magának egyet a kemence tetején, ahol jól elhelyezkedett és végre átadhatta magát Morfeusz karjainak.

Soha még ilyen rosszakat nem álmodott. Az ördög főzte katlanában. És valóban pokoli fájdalmak voltak. Mikor pedig felébredt, egy vízszédesében találta magát. Az történt ugyanis, hogy a szolgáló nem vette őt észre, hajnalban befűtött a kenyérsütéshez és társai csak akkor fedezték fel, amikor már a pörkölt ruha szagát érezték. Nem történt semmi nagyobb baj — ahogy a naplójában írja —, csak éppen szép pogácsaalma sült a dereka meg a lába.

A későbbi színészi és írói sikerek elfelejtették Szigetivel a vándorévek keserű emlékeit, de arra az egy éjszakára, amelyet a „Hideg koplaló”-ban töltött, borzongva emlékezett vissza az élete végéig.